Benedetti Gábor

Az informatikai robbanás bűvöletében

Thomas L. Friedman: *És mégis lapos a Föld*
(A 21. század rövid története)
Budapest, 2006, HVG Kiadói Zrt.

Ha Thomas L. Friedman szellemében nekilátunk egy internetes böngészőn, mondjuk a szerző által oly sokat emlegetett *Google*-on kipróbálni,[1] mi történik, ha bepötyögjük a „globalizáció" kifejezést, a könyv elolvasása után nem ér minket meglepetés. Az első találat a „globalizacio.lap.hu" nevű gyűjtőoldal, melyen a globalizációról szóló cikkek mellett könnyen megtaláljuk Friedman egyik kedvence,[2] a *Wikipédia* virtuális enciklopédia idevágó (angol nyelvű) szócikkét is. E szerint a globalizáció átfogó kifejezés, és olyan gazdasági, társadalmi, technológiai és politikai változások komplex sorozatára vonatkozik, melyek látszólag növelik a Föld egymástól távoli részein élő, működő egyének és vállalatok közti egymásrautaltságot és kölcsönhatást.[3]

Nos, a *New York Times* publicistája új könyvében éppen azt kívánja bemutatni, hol tart napjainkban e „földlakók" közti egymásrautaltság és kölcsönhatás növekedési folyamata; hogyan válik egyre laposabbá számunkra a földgolyó, vagyis a globalizációs folyamatok hatására hogyan kerülnek egyre közelebb egymáshoz a korábban elszigetelt szegény és gazdag, fejlett és fejletlen területek lakói.

Friedman az általa „a Föld kilapulásának" nevezett *globalizációt nyilvánvalóan éppúgy „jónak" értékeli, mint könyve egyik szereplője, India egyik „legokosabb" mérnöke.*[4] Tekintélyes szerzők azonban nem pusztán azt vitatják, hogy a globalizáció folyamata pozitívan értékelendő az emberiség fejlődése szempontjából, de egyesek, mint például John Gray, még azt is kétségbe vonják, hogy e folyamatnak éppen azok az aspektusai lennének döntő jelentőségűek a 21. század átlagemberére nézve, amelyeket Friedman vizsgál. Az alapvető kérdés persze az, egyáltalán beszélhetünk-e, s ha igen, milyen értelemben beszélhetünk globalizációról, vagy ha úgy tetszik, „a Föld kilapulásának" folyamatáról.

Mielőtt a könyv tartalmi elemzésébe kezdenénk, érdemes néhány szót szólni a szerző nem éppen szokványos stílusáról. Nem tekinthető szokványosnak ugyanis, ha valaki általános társadalom- és gazdaság-, sőt, kvázi történelemfilozófiai témakörökben hol naiv, rácsodálkozó riporterként, hol tudományos-ismeretterjesztő újságíróként adja meg eszmefuttatásai keretét. Ugyanis, bár a mű tavaly elnyerte a *Financial Times* által évente adományozott „*Business Book of the Year*" címet, jóval többről van szó, mint üzleti témájú, vagy az üzleti életről szóló könyvről. Friedman bevallott célja Földünk, ezen

[1] Thomas L. Friedman: *És mégis lapos a Föld – A 21. század rövid története.* Budapest, 2006, HVG Kiadói Zrt., 127–134. o.

[2] I. m., 83–84. o.

[3] http://en.wikipedia.org/wiki/Globalization

[4] Friedman: i. m., 14. o.

belül elsősorban az Egyesült Államok nem is oly távoli jövőjének – gazdasági, társadalmi, sőt történelmi folyamatainak – egyfajta előrejelzése.

Friedman stílusában mindazonáltal különös módon jelentkezik a fenti hármasság. Egyfelől szerencsés is lehetne a keveredés abból a szempontból, hogy viszonylag élvezetes olvasmánnyá varázsolja a művet például azáltal, hogy az egyébként nem mindenki számára izgalmas számítástechnikai és/vagy informatikai fejtegetéseket szórakoztató anekdotákkal, illetve cégvezetőkkel folytatott rövid interjúkkal vezeti fel. Másfelől azonban az oknyomozó riporter szórakoztató stílusa, illetve bizonyos szempontból meglehetősen egyoldalú megközelítési módja sokat árt a kitűzött cél komolyságának. Kissé furcsa elvárás, hogy minden potenciális olvasó egy technikai érdeklődésű, neoliberális, lokálpatrióta amerikai újságíró néha bevallottan is az Egyesült Államok gazdaságának megmentésére irányuló szempontjaival azonosulva próbáljon gondolkodni olyan általános és súlyos filozófiai kérdésekről, mint az „informatikai forradalom" hatásai az emberiség fejlődésére, vagy a globalizáció és a „fejlődő országok" szociális problémáinak összefüggései.[5]

E stiláris probléma szorosan kapcsolódik a könyv tartalmi elemzése során felvetődő kérdésekhez is. Friedman az első, bevezető jellegű, kissé szenzációhajhász stílusú („Szent ég, hiszen ezzel azt mondja, hogy lapos a Föld!") fejezetet követően látszólag rendkívül egzakt módon, pontokba szedve határozza meg a „világot kilapító tíz erőt". Amellett, hogy kétségkívül különleges magabiztosságra utal, ha valaki kereken tíz pontban összegyűjti a globalizáció történelmi mozgatóerőit, miközben sokan még a fogalmi meghatározással küszködnek, az egyes földkilapító tényezők bemutatása során sajátosan keverednek a legkülönfélébb szintű, egészen eltérő jelentőségű példák, adatok, általánosítások, kinyilatkoztatások, eszmefuttatások.

A globalizáció tíz történelmi mozgatórugója mármost Friedman szerint a következő:

1. A berlini fal leomlása, 1989
2. A *Netscape* színre lépése, 1995
3. A munkafolyamat-szoftverek megjelenése
4. A nyílt forráskódok megjelenése
5. A feladatkiszervezés megjelenése
6. A gyártáskiszervezés megjelenése
7. Ellátási láncok létrejötte
8. Az *insourcing* elterjedése
9. Az internetes böngészők elterjedése
10. „Szteroidok" megjelenése

E „kilapító" erők külön-külön már a 90-es években jelen voltak: az újdonság az ezredfordulón Friedman szerint az, hogy elterjedtek, meghonosodtak, s mindenekfölött *összekapcsolódtak*. A globalizáció legújabb korszakát az úgynevezett „tripla konver-

[5] Friedman könyvében például stilárisan megférnek egymás mellett, és tartalmilag egymást erősíteni hivatottak olyan zsurnaliszta fordulatok, mint például a következő: „[Bush] kormányzása az Egyesült Államokat a »Terrorizmus Elleni Egyesült Államokká« változtatta" [i. m., 363. o.], és néhány sorral később olyan általános elméleti megfontolások, mint például az alábbi: „[...] csak az adott kultúra képes átértelmezni saját történeteit, ő teheti toleránsabbá, előretekintőbbé és a modern világhoz igazodóvá saját mítoszait" [i. m., 364. o.].

gencia" jellemzi, melynek kifejlődése nagyjából éppen a könyv kiadásának évére datálható...

Friedman tehát nemcsak azt állítja, hogy tökéletesen tisztában van a globalizáció mibenlétével, hanem azt is, hogy a legújabb, döntő jelentőségű fordulatot a „kilaposodás" folyamatában már a fordulat pillanatában észleli, sőt, szinte tökéletesen átlátja.

Mielőtt rátérnénk a friedmani erők rövid vizsgálatára, érdemes megemlíteni John Gray nagy jelentőségű „lapos Föld"-kritikáját, melynek egyik legfontosabb háttérgondolata az, hogy a történelmi jelentőségű folyamatokat a legritkább esetben lehet már a folyamat elején átlátni, s felismerni történelmi jelentőségüket.

Gray szerint például Marx abban vélte felfedezni a globális piac felemelkedésének történelmi jelentőségét, hogy lehetővé teszi az emberiség számára a túllépést a háborúkon, a zsarnokságon, a szegénységen, nem is szólva arról, hogy megszünteti az osztálykülönbségeket.[6] Gray úgy látja, hogy Friedman ugyanazt a hibát – bizonyos tendenciák túlértékelését és egyoldalú megítélését – követi el, mint Marx, csak nem kommunista (marxista), hanem neoliberális oldalról. Ennek oka, hogy mindketten a technológiai haladásban látják a gazdasági fejlődés egyedüli motorját, s a gazdaságot tartják az egyedüli társadalomformáló erőnek.[7]

Ha ennek fényében vizsgáljuk Friedman tíz „világkilapító erejét", feltűnik, hogy egyetlenegy politikai esemény, a berlini fal leomlása mellett kilenc technológiai és/vagy gazdasági jelenséget sorol fel a globalizáció mozgatórugóiként. Márpedig a *Wikipédia* szerint a globalizáció fogalma, mint láttuk, nemcsak gazdasági és technológiai, hanem politikai és társadalmi változások komplex sorozatára is vonatkozik. S nem feltétlenül abban az értelemben, hogy a technológiai változásokból következnének a gazdasági, majd abból a társadalmi változások.

Pedig Friedmannél valami ilyesmiről van szó, sőt, a berlini fal leomlása mint politikai esemény maga is legfőképp technológiai fejlődés következménye: „a kommunizmus vesztét a 80-as évek elején-közepén lezajlott információs forradalom okozta".[8] A modern kommunikációs eszközöknek köszönhetően ugyanis „túl sok információ csúszott át a vasfüggöny alatt". Friedman név szerint az IBM pc-ket és a Windows operációs rendszert említi, melyek tömeges elterjedése az „utolsó szög" volt a kommunizmus koporsójában. Marx tehát a kommunizmus eljövetelét várta a technológiai fejlődéstől, Friedman pedig a kommunizmus bukásának okozóját látja benne.

Gray a „technológiai determinizmust" félrevezetően leegyszerűsítő történelemszemléletnek tartja,[9] melynek alapvető ideológiai tévedése az, hogy a technológiai fejlődés terjedése világméretű, egységes gazdasági rendszerhez vezet. Gray szerint ez tipikus neoliberális álláspont.

Valójában mennyiben képvisel neoliberális álláspontot Friedman? Susan George, a neoliberalizmusa bírálója szerint „a neoliberalizmus lényege az, hogy az emberek sor-

[6] John Gray: The World is Round. In *The New York Review of Books*. Volume 52, Number 13, August 11, 2005.

Az interneten lásd http://static.twoday.net/foehrenbergkreis/files/Gray-The-World-is-Round.pdf, 1. o.

[7] Gray: i. m., 2. o.

[8] Friedman, 50. o.

[9] Gray, 2. o.

sát a piaci törvények határozzák meg. Az embereknek kell a gazdaság parancsait követni, és nem ellenkezőleg".[10]

George szerint a neoliberalizmus atyja Friedrich Hayek és Milton Friedman, akiknek a tanítványai hatalmas nemzetközi hálózatot építettek ki, hogy elfogadtassák a neoliberalizmust az emberi lét szükségszerű feltételeként, az egyetlen lehetséges társadalmi és gazdasági berendezkedésként, Isten akarataként. A neoliberalizmus fő terjesztői pedig napjainkban a Világbank, a Világkereskedelmi Szervezet, a Nemzetközi Valutaalap és más hasonló intézmények.

Ha jobban belegondolunk, szinte minden globalizációkritikában ezek a vádak köszönnek vissza: a szociális gondoskodás hiánya, a társadalmi különbségek növekedése, illetve az a meglátás, hogy a gátlástalan szabad verseny negatív hatásai alól egyetlen kivételezett szféra van: a neoliberalizmus haszonélvezői, a multinacionális mamutcégek.

Itt az ideje legalább nagy vonalakban tisztázni néhány kérdést a klasszikus liberalizmus, a hayeki „neoliberalizmus" és a globalizáció viszonyát illetően. John Gray azt írja, hogy Hayek *The Constitution of Liberty* című műve a liberális gondolat legjobb kifejtése a 20. században.[11] Hayek saját „elődei" között például Hume-ot, Adam Smith-t és Burke-öt említi, s úgy véli, az állami beavatkozás vajmi keveset javíthat egy társadalom állapotán. A társadalom fenntartását éppen az egyéni szabadság biztosítása szolgálja legjobban.

Létezik ugyanakkor a liberalizmusnak egy másik vonulata, melyet nevezhetünk „ambiciózus" liberalizmusnak, s a baloldali értékrendnek megfelelően fő jellemzője a haladásba vetett hit. A haladás érdekében akár a piaci folyamatokba való korlátozott állami beavatkozás is fontos lehet, amit a társadalmi igazságosság jegyében napjainkban például Rawls vagy Dworkin is megengedhetőnek tart.

Mivel a 19. században a liberalizmusnak általában ez az utóbbi változata „kerekedett felül", a 20. században újnak számított a hayeki „keményvonalas", az egyéni szabadságot mindenek fölé helyező felfogás, ezért is nevezik követőit *neo*liberálisoknak. Mindazonáltal, mint másutt rámutattam,[12] a kétféle megközelítés a magánszférába való állami beavatkozás kisebb-nagyobb mértékű korlátozásának igényén kívül még egy fontos közös vonással bír: egyaránt kötődnek a *tolerancia erkölcsi eszméjéhez*. Ennek következménye, hogy Friedman mások által pejoratívan is „neoliberálisnak" nevezett felfogását saját maga inkább általában liberálisnak tartja, amennyiben a hangsúlyt arra helyezi, hogy egy világméretű szabadpiac ideális esetben, megfelelő társadalmi-politikai támogatás mellett milyen nagy mértékben semlegesíthet minden intoleráns társadalmi-politikai tendenciát. Ezáltal pedig képes általános értelemben vett liberális szempontból pozitív globális változások gerjesztésére.

Friedman tulajdonképpen nem teljesen ugyanabból a szempontból sorolja fel a globalizáció előnyeit, mint az anti-globalisták a hátrányait. Mielőtt ezt kifejteném, tisztázni kell még, hogy a neoliberális álláspontból vajon mennyiben következik a glo-

[10] Susan George: A neoliberalizmus rövid története (Értekezlet a gazdasági függetlenségről a globalizmus korszakában. Bangkok, 1999. március 24–26.) in http://www3.sympatico.ca/pkaslik/george.htm

[11] John Gray: *Liberalizmus*. Pécs, 1996, Tanulmány Kiadó, 61. o.

[12] *Politika és erkölcs. A liberális demokrácia eszmerendszerének kialakulása*. 2006 márciusában az ELTE-n benyújtott doktori értekezés.

balizáció igenlése. Az erre a kérdésre adott válaszkísérlet egyúttal segíthet megérteni a globalizáció fogalmát is.

A neoliberalizmus alapvető célkitűzése, az egyéni szabadság biztosítása nyilvánvalóan összefügg a piaci szabad verseny valamilyen mértékű biztosításával. Kérdés, ez-e a globalizáció első számú feltétele. Friedman mindenesetre ezt sugallja, amikor a globalizáció legújabb korszakának kezdetét, vagy inkább a kezdet kezdetét a berlini fal leomlásától számítja. Sőt, a globalizáció mostani, harmadik korszakának lényegét éppen abban látja, hogy a multinacionális cégek helyett, illetve azok mellett egyre inkább az egyének válnak a globalizáció hajtóerejévé. Ez a tíz történelmi mozgatóerő lényege: a berlini fal leomlása elegyengette az utat a szabadversenyes kapitalizmus előtt, s az ezredfordulóra a szabadság kifejezetten a független individuumok szabadságát jelenti, nem elsősorban a multik szabad terjeszkedését.

Berend T. Iván úgy véli, hogy a neoliberális álláspont szerint „a minél nagyobb haszonra törő bankár és ipari vállalkozó a szabad piaci közegben, miközben önös céljait követi – mint már Adam Smith is megfogalmazta –, végül is a közjót mozdítja elő. A jó gazdasági működés nyomán növekvő jövedelmek ugyanis „lecsurognak", s az egész társadalom részesedik a jóból."[13] Friedman nyilvánvalóan egyetértene ezzel, legfeljebb a „bankár és ipari vállalkozó" kifejezéseket felcserélné egyszerűen az „egyén" kifejezéssel. Csakhogy míg Berend szerint a neoliberalizmusban „elfogadott az akár szélsőséges társadalmi egyenlőtlenség" is, s a lemaradók maguk felelősek a sorsukért, addig Friedman szerint a szabad verseny lehetősége a modern technológiai vívmányokkal karöltve kifejezetten mérsékelheti a társadalmi egyenlőtlenségeket – igaz, *nem elsősorban állami, sokkal inkább globális szinten.*

Ebben a megközelítésben újdonságot jelent, hogy Friedman a globalizáció fogalmát alapvetően egy sajátos értelemben, mégpedig az *informatikával összefüggő technológiai fejlődés világméretű térhódításának szinonimájaként használja.* Ez magyarázza, hogy a berlini fal leomlását Friedmannél közvetlenül a *Netscape* színre lépése követi mint globalizációs mozgatóerő, és tulajdonképpen mind a nyolc további erő szorosan összefügg az informatikai robbanásnak is nevezett jelenséggel.

Voltaképpen az informatikai robbanás világméretű hatásai azok, amelyek elvezethetnek mind az egyéni szabadság növeléséhez, mind a társadalmi egyenlőtlenségek csökkenéséhez, mind pedig az egész emberiségre kiterjedő toleranciához, legitimálva ezáltal a neoliberalizmust és annak világméretű propagandáját is, amit az antiglobalisták egyébként gyakran magával a globalizációval azonosítanak.

Friedman szerint a *Netscape* voltaképpen az első példa arra, hogy a megfelelő politikai feltételekkel miként tud egy kis cég globális piacra szert tenni. Ugyanakkor jellemző az is, hogy az internetes böngészés lehetővé tétele csak egy mamutcég terméke, a *Windows 95* elterjedésével együtt válhatott világszerte sikeressé. Amikor Friedman a kisebb cégek, vagy akár az otthon ülő egyéni felhasználók fejlesztési lehetőségeiről beszél, soha nem felejti el megemlíteni a multinacionális világcégekkel való együttműködés szükségességét. Sőt, azt sem titkolja, hogy egyébként a *Netscape* „később a *Microsoft*

[13] Berend T. Iván: Az önszabályozó piac bálványa. In *Népszabadság*, 2001. május 5. Az interneten: http://www.nol.hu/cikk/18240/

elsöprő (és mint a bírósági ítéletek megállapították, monopóliumával visszaélő) konkurencia nyomásának esett áldozatul, és [...] végül az *AOL* vásárolta fel."[14]

A piaci verseny szabadsága tehát a berlini fal leomlása után is hagyott kívánnivalókat maga után. Mindazonáltal Friedman szerint az informatikai fejlődés újabb és újabb lehetőségeket teremt arra, hogy a világ legtávolabbi részén élő kreatív felhasználók, akár egyéni szoftverfejlesztők is bekapcsolódjanak a legmagasabb szintű technológiai fejlődésbe, ezáltal is hozzájárulva társadalmuk felemelkedéséhez.

Gray nyomán azonban megfontolandó, hogy még soha nem váltotta meg a világot az, ha fejletlen országok néhány kisebb cége vagy egy-két milliomosa valamiféle modernizációs szigeteket hozott létre az elmaradottság tengerében. Kérdés, hogy az informatikai robbanás rendelkezik-e olyan speciális vonásokkal, amelyek miatt még sokkal komolyabb hatást ér el a fejlődő országok felemelkedésében, mint mondjuk a vasutak, a modern fegyverek vagy éppen az európai divat megjelenése. Friedman szerint a válasz egyértelmű igen. Például a negyedik „világkilapító" tényező, a nyílt forráskódok megjelenése lehetővé tette, hogy ma már „a programozáshoz nem értő milliók is letölthetik és szabadon használhatják a szoftvereket".[15] Mellesleg ilyen „együttműködésen alapuló információs köztulajdon" a *Wikipédia* internetes enciklopédia is, amelyben már 2004-ben 50 különböző nyelven írt cikkeket lehetett találni.

Friedman a nyílt forráskódhálózatok jelentőségét nyitottságukban, mindenkit befogadó megközelítésükben látja – vagyis a tolerancia liberális erényében. Mint említettük, ez a kimondatlan kulcsfogalom, mely igazolja az informatikai alapú globalizáció hasznosságát. Friedman szerint a kommunizmus bukása hosszabb távon nem annyira a volt kommunista országok lakóinak tett jót, sokkal inkább India és Kína lakosságának. Ennek megfelelően a műben – a „hazai", amerikai példák mellett – főképp indiai és kisebb mértékben kínai példákkal találkozunk, ami egyúttal a nyugatitól eltérő civilizációk tiszteletét is sugallhatná, ha a globalizáció nem követelné meg a neoliberális szemléletmód elfogadását. Mindenki részt vehet a nagy informatikai játékban, legyen az indiai, kínai, maláj vagy mexikói, feltéve, hogy elfogadja a szabadversenyes kapitalizmus szükségszerűségét. Hiszen ez az alapja annak, hogy egyáltalán legyen ilyen játék. Aki nem vesz részt benne, az lemarad. Aki viszont részt vesz, még az Egyesült Államokat is megelőzheti, vagyis saját pályáján verheti meg a globalizáció központját, a játék kitalálóját. Ugyanez igaz az egyes államok határain belül is: a kis cégek megverhetik a nagy multikat, ha elfogadják a játékszabályokat.

Ez a veszélye az amerikai társadalom számára az ötödik, hatodik és hetedik „világkilapító" tényezőnek: a feladatkiszervezésnek, a gyártáskiszervezésnek és az ellátási láncok létrejöttének. Friedman szerint India „bizonyos szempontból elnyerhetné a 20. század végi történelem legszerencsésebb országa címet".[16] Hála fejlett oktatási rendszerének, mára óriási kiaknázatlan szellemi tőkével rendelkezik – így tökéletesen alkalmas arra, hogy a fejlett országok cégei bizonyos részmunkákat Indiában végeztessenek el. Miután a kommunizmus összeomlásával Indiában is véget ért a szocialista vezetés, 1991-től külföldi befektetők tömegével jelentek meg Bangalore városában. A *Y2K*

[14] Friedman, 59. o.
[15] I. m., 73. o.
[16] I. m., 90 o.

probléma kapcsán pedig a helyi cégek „frigyre léptek" az amerikai multikkal, hiszen több millió számítógépet kellett az ezredfordulón az évszámváltás miatt olcsón átprogramoztatni.

2001 végén, amikor Kína csatlakozott a Világkereskedelmi Szervezethez, egy másik folyamat indult meg: az *outsourcing* után az *offshoring*, vagyis a gyártáskiszervezés öltött tömeges méreteket az olcsó, de viszonylag képzett kínai munkaerő piacán megnyílt lehetőségek következtében. Az olcsó kínai importtermékeken az amerikai fogyasztók tíz év alatt körülbelül 600 millió dollárt spóroltak meg, míg az amerikai gyártók az olcsó alkatrészekhez jutással „tömérdek milliárd dollárt" takarítottak meg a becslések szerint. Az amerikai gazdaságnak tehát kifejezetten jót tett a gyártáskiszervezés Friedman szerint, ám Kínának hosszú távon még jobban jött. A Világkereskedelmi Szervezet normáihoz való alkalmazkodás „Kína gazdaságát egyre jobban kiegyenlíti", bár a további fejlődéshez Friedman szerint politikai reformokra lesz szükség. A globalizáció ugyanis szabad piacot követel.

Igen ám, de például Gray szerint a gazdasági fejlődéshez egyébként – ha az nem informatikai alapú globalizáció következménye – egyáltalán nem szükséges neoliberális politikai rendszer. Ezt bizonyítja például a Meiji-korszak fejlődése Japánban, vagy általában a brit és az amerikai nacionalizmus gazdaságnövelő ereje. Gray szerint Indiában vagy Kínában nem feltétlenül a neoliberalizmus, hanem talán éppen a nacionalizmus talaján növekedhet jelentősen a gazdaság teljesítőképessége.

Éppen ezért is kérdéses, vajon a globalizáció lényege-e az informatikai technológia terjedése, a másik érdekes kérdés pedig az, hogy a globalizáció valóban egyértelműen jót tesz-e az indiai, kínai és más gazdaságoknak. Friedman ez utóbbi kérdéssel kapcsolatban leszögezi, hogy csak azok az országok fejlődhetnek, amelyek nyitottak a globalizációra. Az első kérdéssel kapcsolatban azonban nyilvánvaló, hogy sokan nem az informatikai technológia nyújtotta felzárkózási lehetőségeket, hanem egészen mást látnak hangsúlyosnak a globalizációban.

Samir Amin szerint például ma a központi helyzetű államok „ötrétű" monopóliummal rendelkeznek,[17] s ebből csak az első a műszaki-technológiai monopólium. Ezenkívül elsősorban az Egyesült Államok rendelkezik *a nemzetközi pénzügyi piac financiális kontrolljával, a Föld természetes erőforrásaihoz való hozzájutás monopóliumával, sajtó- és tömegtájékoztatási monopóliummal, valamint a tömegpusztító fegyverek monopóliumával.* Friedman ezekről vajmi keveset beszél, hiszen kizárólag a műszaki-technológiai (azon belül is az informatikai) kérdésekre koncentrál, ami meglehetősen egyoldalúvá teszi a globalizáció hatásairól szóló eszmefuttatásait, és megkérdőjelezi az ezekből fakadó komplex társadalmi-politikai kérdésekre vonatkozó jóslatait.

Mint Amin írja: „Ez az ötszintű monopóliumrendszer együttesen határozza meg azt a keretet, amelyben a globalizált értéktörvény működik. Az értéktörvény mindezen feltételek sűrített megjelenítése, *nem pedig egy objektív, »tisztán« gazdasági gondolatmenet*".[18]

Amin globalizációkritikájának lényege ennek alapján a következő:

[17] Samir Amin: Globalizáció vagy globális polarizálódás? *Eszmélet*, 33. szám, az interneten lásd: http://members.tripod.com/eszmelet/33/amin33.html

[18] Uo.

Mindezek a folyamatok és ezek működésben tartása megsemmisíti a perifériák iparosodási eredményeit, termelőmunkájukat értelmetlenné teszi, egyúttal túlértékeli azt a feltételezett többletértéket, amely azoknak az új monopóliumoknak a tevékenységeihez járul hozzá, amelyekből a központok húznak hasznot. Az eredmény a jövedelemelosztás új nemzetközi hierarchiája, amely minden eddiginél szélsőségesebb: a perifériák gazdaságait alárendelt helyzetbe kényszerítve olyan alacsony sorban tartja őket, hogy csak alvállalkozók lehessenek. Ez szolgáltatja a polarizáció új alapját, előrevetítve jövőbeli formáit.

Anélkül, hogy állást foglalnánk a fenti idézet igazságtartalmát illetően, mindenképpen döntő jelentőségűnek bizonyul, hogy Friedman mennyire leszűkíti a globalizáció fogalmának lehetséges területeit. Nagyon megnehezíti az olvasó számára a globalizáció hatásaival kapcsolatos saját állásfoglalásának kialakítását, hogy a szerző legtöbbször egyoldalúan az informatikai kérdésekre, illetve azok különböző gazdasági, ritkábban társadalmi vonatkozásaira koncentrál.

Ugyanakkor rendkívül érdekes következménye ennek a némileg egyoldalú szemléletnek, hogy a globalizáció hatásai között Friedman több olyan fejleményt is megemlít, melyeket az antiglobalisták kifejezetten a globalizációtól féltenek. Baranyi Árpád egy írásában felsorolja a neoliberális-globalizációpárti világnézet értékeit, szembeállítva ezzel egy alternatív értékrendet:

Az uralkodó szemlélet	Az Altern-csoport szemlélete
Az ember van a gazdaságért	A gazdaság van az emberért
A fő gazdasági cél a növekedés	A fő gazdasági cél a közjó szolgálata
Korlátlan (minden területre kiterjedő) és erőltetett (szűk gazdasági érdekcsoportok nyomására kialakuló) globalizáció	Szelektív (csak bizonyos területekre kiterjedő) és szerves (alulról építkező és kezdeményezett) nemzetek közötti együttműködés
Atomizált és kiszolgáltatott helyzetű munkaerő	A helyi közösségek és a helyi munkaerő elsődlegessége
A vállalatbirodalmak uralma	Sok kis szereplőből álló piacgazdaság
A versenynek csak jogi keretei vannak	A versenynek erkölcsi keretei is vannak
Szabad verseny és szabad kereskedelem *(free trade)*	Tisztességes és méltányos verseny *(fair trade)*
Tudathasadásos értékrend (munkahelyi és magánéleti normák eltérése)	Integrált értékrend (munkahelyi és magánéleti normák egysége)
Egyéni cselekedetekből levezetett és kialakított világszemlélet	Világnézeti meggyőződésből fakadó egyéni cselekedetek

A táblázat forrása: Baranyi Árpád „Konkoly vagy búza?"[19]

Az informatika fejlődésének köszönhetően Friedman szerint – például a nyílt forráskódok vagy a nyolcadik „világkilapító" tényező, az *insourcing* terjedése által – ma *éppen a globalizáció az, ami lehetőséget ad elsősorban a szerves, alulról építkező, nemzetek közötti együttműködésre, a helyi munkaerő elsődlegességének biztosítására, a sok kis szereplőből álló piacgazdaságra, a tisztességes és méltányos versenyre.*

A jövőben a globalizációt nem a pénzügyminiszterek, hanem a „rámenős géniuszok" fogják vezérelni.[20] Erre azért van lehetőség, mert – ahogy egy indiai cégvezető fo-

[19] Baranyi Árpád: *Konkoly vagy búza?* Az interneten: http://www.inaplo.hu/na/2002_03/059.htm

[20] Friedman, 153. o.

galmaz – az internet az egész világot egységes piactérré változtatta. A tripla konvergencia, vagyis a tíz „világkilapító" erő hármas kölcsönhatása Friedman szerint lehetővé teszi, hogy „az innováció következő lépései dekoncentráltan, a Föld különböző részein jelentkeznek majd. Hamarosan soha nem látott számú ember lesz képes részt venni az új felfedezésekben és fejlesztésekben." Ez a hurrá-optimizmus még fokozódik, amikor Friedman megkérdőjelezi, hogy az olcsón dolgozó indiai munkaerő kizsákmányolás áldozata volna, mondjuk az Egyesült Államokban, sőt, ha figyelembe vesszük, hogy elveszik a munkát az amerikaiak elől, akár még ők tekinthetők kizsákmányolóknak. Innentől kezdve nem is az ázsiaiakért, a fejlődő országok sorsáért kell aggódni, hanem Amerikáért! Friedman logikája szerint a globalizáció nemhogy nem veszélyes a második-harmadik világra, hanem az igazi veszély a fejlett országokat és a multinacionális nagyvállalatokat fenyegeti, ha nem vesznek tudomást a kis cégek és a fejlődő országok felől érkező kihívásokról.

Márpedig a Bush-féle politika, amely nem támogatja megfelelően az amerikaiak természettudományos képzését, előbb-utóbb katasztrofális következményekkel járhat a gazdaságra nézve. Ráadásul az elkényelmesedett amerikaiak gondolkodását is meg kellene változtatni, s a politikusoknak figyelmeztetni kellene őket a fenyegető veszélyre, az élethosszig tartó tanulás, a speciális, kreatív tudást igénylő szakmák elsajátításának szükségességére. Az Egyesült Államok ma még néma válsággal küszködik, mely tíz-húsz év múlva egyre hangosabbá válik.

Friedman könyvének a második fele gyakorlatilag az amerikai politikusoknak címzett figyelemfelhívás, hogy tegyenek végre valamit, mert „jönnek az ázsiaiak". A könyv első felének mintegy tudományos igénnyel fellépő, bár személyes élményekkel tűzdelt elemzéseit felváltja a pamflet jellegű, számos zsurnaliszta fordulattal terhelt írásmód. Az „Amerika és a lapos Föld" című részből megtudhatjuk, hogy „Átlagos Jánosnak Egyedi, Szakember vagy Rugalmas Jánossá kell lennie",[21] hogy a természettudományos képzés színvonalának süllyedéséért a republikánusok a felelősök, hogy a vállalati alkalmazottaknak mindenre képes „svájci bicskává" kell alakulniuk, és végül azt is, hogy a „méltányos laposizmus" még arra is képes, hogy erkölcsi kereteket adjon a szabad versenynek. Ha valaki nem tudná, a *McDonalds*nak például elemi érdeke a vizek védelme, mert ha halételei tiszta vízből származnak, „felelős cégnek hirdetheti magát".[22]

Ahogy a *General Electric* vezérigazgatója nyilatkozta Friedmannek: „ha manapság nagy vállalat akarsz lenni, jó vállalatnak kell lenned".[23] Íme a globalizáció egyik áldása; a nemzetközi szabványok ráadásul Kína és India vállalatait is rákényszerítik a környezetvédelemre és a munkaerővel való kíméletes bánásmódra. Friedman azt sugallja, hogy ma már csak azért dolgoznak éjjel-nappal az ázsiaiak, mert fűti őket a becsvágy, hogy egy nagynevű cég (mondjuk a pekingi *Microsoft*) alkalmazottai lehessenek.[24] Ma az

[21] I. m., 232. o.
[22] I. m., 244. o.
[23] I. m., 247. o.
[24] „Önként dolgoznak tizenöt-tizennyolc órát naponta, és hétvégén is bejönnek. Ünnepnapokon is dolgoznak, mert az a legnagyobb vágyuk, hogy bekerüljenek a *Microsoftho*z" – nyilatkozza Friedmannek a Microsoft pekingi kutatóközpontjának megszervezője. (I. m., 220. o.)

amerikai nagyvállalatok a méltányos globalizáció megtestesítői – szó sincs a munkaerő kiszolgáltatottságáról, amit az antiglobalisták számon kérnek a multinacionális cégektől. Friedman nem is veszteget sok szót a globalizáció lehetséges „káros mellékhatásaira". A legrosszabb, ami történhet, ha kimaradunk belőle. Ez nemcsak az Egyesült Államok lakosaira és vállalataira igaz, hanem a fejlődő országokra is. Csak úgy boldogulhatnak, ha sikerül alkalmazkodniuk és „kihasználniuk az együttműködés és verseny új platformjait".[25] „Azok az országok, amelyek leesnek a fejlődés szekeréről, olyanok, mint az alkoholisták": önelemzést kell tartaniuk ahhoz, hogy a helyes útra léphessenek. Ma a „helyes úton" India, Kína és Kelet-Ázsia jár, ahol pezseg a gazdaság – míg a lusta latin-amerikaiaknak („délig mindenki alszik") és a bezárkózó araboknak változtatniuk kellene a mentalitásukon. Afrika pedig egyenesen a világ betegének tekinthető. A lemaradás fő oka az, hogy elmaradtak a szükséges mikroreformok, amelyek megteremtették volna a szabad piac megfelelő működésének feltételeit. Vagyis nem az a baj, hogy nincs pénz, hanem azért nincs pénz, mert rosszak a törvények. A természeti körülményekről, a helyi kultúrákról, az éghajlatról vagy a gazdasági fejletlenség történelmi okairól kevés szó esik: Friedman szerint „az országok gazdasági teljesítményét kizárólag a kultúrára visszavezetni nevetséges", bár elismeri, hogy nem hagyhatók figyelmen kívül bizonyos kulturális vonatkozások. Különösen a nyitottság, a „glokalizáció" fontos, vagyis az, hogy milyen jól tudja egy ország a globális jelenségeket saját értékké, lokálissá tenni. Ilyen glokalizáló kultúra volna az indiai, az amerikai, a japán, illetve az utóbbi időben a kínai. Erős kulturális gyökerekkel rendelkeznek, de értékeik megőrzése mellett nyitottak, készek a változásra. A lényeg a tolerancia: csak a tehetség, a teljesítmény számítson, ne a faji vagy etnikai hovatartozás. Az informatikai robbanás óta nem feltétlenül tudhatjuk, milyen bőrszínű az üzleti partnerünk.

Így zárul be a kör, így jutunk el az informatikai alapú globalizáció és az egyik legfőbb (neo)liberális érték, a tolerancia összekapcsolásához.

Összegzés

Thomas L. Friedman magyarul nemrég megjelent könyve, az *És mégis lapos a Föld* informatikai érdeklődésű, ám laikus olvasók számára bizonyára érdekes olvasmány. Ugyanakkor az informatikában és számítástechnikában jártas olvasókat nyilván kevéssé érik meglepetésként a néha kissé iskolás hangvételű, alapfokú ismeretközlések. Másfelől ugyan bárki számára élvezetes lehet bizonyos statisztikai adatok megismerése a jórészt az informatikai robbanással összefüggő gazdasági változásokkal kapcsolatban, az ezek alapján levont általános elméleti következtetéseket meglehetősen óvatosan kell kezelni. Ennek az az oka, hogy Friedman leplezetlenül elfogultan, s *alapvetően egyoldalúan közelít a globalizáció problémájához*. Sem politikai nézeteit, sem az amerikai gazdaságért érzett aggodalmát nem rejti véka alá – és ennél is sokkal fontosabb, hogy *Friedman a globalizáció szinte valamennyi kérdését az informatikai robbanás háttérfeltételeként, mellékhatásaként vagy következményeként tárgyalja.*

[25] I. m., 256. o.

Benedetti Gábor
Filozófus, a Miskolci Egyetem Bölcsészkarán végzett és ugyanott folytatott társadalom- és erkölcsfilozófiai tárgyú doktori tanulmányokat. Disszertációját az ELTE Bölcsészkarán nyújtotta be politikafilozófiai témában, „Politika és erkölcs. A liberális demokrácia eszmerendszerének kialakulása" címmel.
E-mail: benedetti72@freemail.hu